

Osmo Ikolan muistoksi

Turun yliopiston suomen kielen professori ja rehtori emeritus Osmo Kalervo Ikola kuoli Turussa 27. huhtikuuta 2016. Hän oli kuollessaan 98 vuoden ikäinen.

Osmo Ikola syntyi 6. helmikuuta 1918 Joensuussa, jossa hänen isänsä Niilo Ikola työskenteli kauppakoulun johtajana. Suvun juuret olivat kuitenkin Satakunnassa, josta ovat olleet kotoisin monet suomen kielen historian merkkimiehet, kuten Anders Lizelius, Antero Varelius, E. N. Setälä ja Heikki Ojansuu. Ojansuu innosti fennistiikan pariin myös Niilo Ikolan, joka Turkuun kauppaopiston opettajaksi muutettuaan jatkoi opintojaan Turun Suomalaisessa Yliopistossa.

Turun akateeminen maailma tuli Osmo-pojalle tutuksi lapsuudesta alkaen. Isä Niilo väitteli vuonna 1927 Ala-Satakunnan murteiden äännehistoriasta ja toimi sen jälkeen dosenttina. Professori Martti Rapolan kanssa hän perusti vuonna 1929 Suomen Kielen Seuran. Kun Rapola siirtyi Helsinkiin, Niilo Ikolasta tuli muutamaksi vuodeksi suomen ja sen sukukielten professori. Sitten hän palasi kaupalliselle puolelle ja eteni Turun Kauppakorkeakoulun rehtoriksi ja kansleriksi.

Turun yliopiston alkuaikoina oli aivan outo ajatus se, että humanistilla olisi oma työhuone yliopistolla. Mihin sellaista tarvittiin, kun humanistilla ei ollut laitteita eikä laboratoriot? Vastaanotot ja suulliset tentit pidettiin professorin kotona, ja siellä käytiin myös neuvottelut työtoverien kanssa. Yliopistoväki tuli tutuksi myös professorin perheelle.

Osmo Ikola kävi oppikoulunsa Turun suomalaisessa klassillisessa lyseossa ja pääsi ylioppilaaksi vuonna 1936. Hän opiskeli Turun Yliopistossa pääaineenaan suomen kieli ja sen sukukielet. Sivuaeineina olivat kansanrunoudentutkimus ja germaaninen filologia. Hän suoritti filosofian kandidaatin tutkinnon vuonna 1940 ja käynnisti heti jatko-opintonsa, mutta asepalveluksen vuoksi aloittaminen lykkääntyi joulukuuhun 1944. Vuonna 1947 hän lähti Uppsalan yliopistoon suomen kielen lehtoriksi. Hän väitteli vuonna 1949 Turun Yliopistossa, ja vuonna 1951 hän palasi lopullisesti Turkuun suomen ja sen sukukielten professoriksi. Jo vuonna 1948 hän oli avioitunut Sigrid (Sicke) Parkkosen kanssa. Perheeseen syntyi kolme lasta, joista vanhin tosin kuoli aivan nuorena.

Väitöskirja *Biblian* verbisyntaksista

Osmo Ikola rakensi tieteellistä uraansa määrätietoisesti. Jo laudaturtyössään vuonna 1939 hän käsitteli suomen modusten ja tempusten käyttöä vuoden 1642 Raamatun evankeliumeissa ja Apostolien teoissa. Tästä hän eteni väitöskirjaan, jossa aineistona *Biblian* lisäksi oli myös muu vanha kirjakieli ja vertailukohteena nykysuomi.

Esikuvia ei suomalaisesta fennistiikasta juuri löytynyt, sillä verbisyntaksia ja ylipäänsä lauseoppia oli siihen mennessä tutkittu niukasti. E. N. Setälän koulukunnan lauseopilliset murretutkimukset olivat hyvä alku, mutta teoreettisesti ne olivat riittämättömiä ja ylimalkaisia. Ikola halusi tutkia moduksia ja tempuksia systeeminä ja sillä tavoin deskriptiivisesti, että muotojen monet funktiot tulivat kartoitetuiksi. Lisäksi saman funktionaalisen kategorian ilmaisimiksi oli voitava tunnistaa muodoltaan erityyppisiä ilmauksia. Tämä edellytti myös sellaisten käsitteiden käyttöä, joilla ei ollut vastineenaan selvää morfologista kategoriaa, kuten esimerkiksi aspektia.

Teoreettista tukea löytyi kansainvälisestä kirjallisuudesta ja oman oppiaineen professorilta Paavo Ravilalta, jonka erikoisalaa olivat syntaksin yleiset kysymykset. Helsinkiläisenä fennougristina paremmin tunnettu

Ravila toimi professorina Turussa 1934–1950. Ikolan väitöskirja *Tempusten ja modusten käyttö ensimmäisessä suomalaisessa raamatussa verrattuna vanhempaan ja nykyiseen kieleen I* valmistui vuonna 1949. Jatko-osa ilmestyi vuonna 1950.

Raamatun ja vanhan kirjakielen tutkimusta Ikola on pitänyt vireillä koko uransa ajan, ja hänen asiantuntemustaan on hyödynnetty myös nykyisen, vuonna 1992 käyttöön otetun raamatunkäännöksen valmistelussa. Ikola työskenteli käännöskomitean jäsenenä vuodesta 1973 alkaen. Hän osallistui oman oppiaineensa piirissä järjestettyihin vanhan kirjakielen tutkijatapaamisiin niin kauan kuin suinkin pystyi kaupungilla liikkumaan.

Suuria hankkeita

Väittelyn jälkeen Ikola päätti laajentaa lauseopillista tutkimustaan lounaismurteisiin. Vaikka tärkeimmät tutkimusvälineet olivat vielä kynä ja paperi, hän osasi tarttua uuteen tekniikkaan heti tilaisuuden tullen. Sotien jälkeen kannettavat kelanauhurit olivat uusinta uutta. Ikola alkoi äänittää murrepuhetta ja koota oppiaineelleen omaa äänitearkistoa. Ensimmäiset nauhoitteet tehtiin vuonna 1952.

Seuraavalla vuosikymmenellä avuksi tuli tietotekniikka. Tuohon aikaan valtiolta katsoi asiakseen ryhtyä johtamaan maan tiede-elämää, ja tutkijayhteisö vastasi tähän laatimalla kansallisten tieteiden kehittämisohjelman. Sen mukaan tutkimusta tuli jatkaa perinteisillä linjoilla, mutta suuremmin resurssein ja uutta tekniikkaa hyödyntäen. Ikola täydensi ohjelmaa muistiolla, jossa todettiin lauseopin tutkimuksen unohtuneen. Hän ehdotti, että ryhdyttäisiin rakentamaan koko maan kattavaa sähköistä arkistoa kansankielen deskriptiivisestä lauseopista.

Arkiston kokoaminen alkoi vuonna 1967. Sitä varten solmittiin tutkimussopimus Suomen Akatemian kanssa. Loppuvaiheessa yhteistyökumppanina oli vuonna 1976 perustettu Kotimaisten kielten tutkimuskeskus. Ikola kokosi tutkijaryhmän, joka ryhtyi työstämään aineistoa automaattista tietojenkäsittelyä varten. Koodauksen loppuvaihe oli reikäkorttien lävistämistä. Se oli tarkkaa puuhaa, jossa virheitä ei ollut mahdollista korjata muuten kuin tekemällä työ uudestaan. Arkisto valmistui vuoden 1984 lopussa. Se sisälsi morfosyntaktisesti koodattuja tekstejä 132 pitäjänmurteesta eri puolilta Suomea. Vertailuaineistona oli 30 vastaavan laajuista näytettä yleiskielestä.

Kun arkisto oli valmis, se otettiin käyttöön. Vuonna 1989 ilmestyi Osmo Ikolan, Ulla Palomäen ja Anna-Kaisa Koiton tutkimus *Suomen murteiden lauseoppia ja tekstikielioppia*, jossa on käsitelty muun muassa virkkeiden ja lauseiden rakennetta, koheesiosuhteita ja verbien nominaalimuotojen ympärille rakentuvia upotteita. Arkistoa on 2000-luvun puolella laajennettu Mikael Agricolan teosten morfosyntaktisella tietokannalla.

Omia erikoistutkimuksia

Suurten hankkeiden ohella Ikola jatkoi myös omia tutkimuksiaan. Esitys viron ja liivin modus obliquuksen historiasta valmistui 1953. Lauseopin ongelmia hän käsitteli kuusiosaisessa artikkelisarjassa, joka ilmestyi *Virittäjässä* vuosina 1954–1957. Sen innoittamana moni muukin tutkija alkoi pohtia eksistentiaalilauseisiin ja partitiivisubjektiin liittyviä kysymyksiä.

Vuonna 1960 ilmestyneessä monografiassa *Das Referat in der finnischen Sprache* Ikola kävi yksityiskohtaisesti läpi ne tavat, joilla referointi voidaan tuoda ilmi suomen kielessä, miten esimerkiksi aikamuodot muuttuvat, kun suora esitys muunnetaan epäsuoraksi, ja miten käskyjä ja kehotuksia on mahdollista referoida.

Selväsanainen opettaja ja kielenhuoltaja

Olennainen osa professorin tehtävää oli opettaminen. Osa Ikolan opetuksesta kytkeytyi omaan tutkimukseen, kuten esimerkiksi vanhan kirjasuomen ja lauseopin kurssit. Sen lisäksi hän opetti äännehistoriaa, kulttuuri- ja lainasanoja, fonetiikkaa ja viron kielen historiaa. Luentoja kuunnelleet ovat todistaneet, että seuraaminen oli helppoa. Esitys oli huolellisesti suunniteltu, keskeiset asiat nostettiin selvästi esiin ja aikaa muistiinpanojen tekemiseen oli riittävästi.

Vanhan kirjakielen tutkijana Ikola tiesi hyvin, että nykykirjakieli oli pitkän luomisprosessin oppitekoisen tulos, jonka ylläpito ja kehittäminen vaativat jatkuvasti tietoisia ja johdonmukaisia päätöksiä. Fennistien nuori polvi alkoi 1960-luvun lopulla suhtautua karsaasti kielen normittamiseen, ja muotiin tuli arkisen puhekielen deskriptiivinen tutkimus. Deskriptio ei ollut Ikolallekaan vierasta, mutta hän ymmärsi myös normien tärkeyden. Hän toimi Suomen Akatemian ja valtion humanistisen toimikunnan alaisuuteen kuuluneen kielilautakunnan jäsenenä vuosina 1969–1976, ja työ jatkui Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen suomen kielen lautakunnassa, jonka puheenjohtajana hän toimi vuosina 1980–1988.

Vuonna 1968 Ikola toimitti *Suomen kielen käsikirjan*, johon hän oli itse kirjoittanut esityksen suomen kielen historiasta, suomen kieliopin ja oikeakielisyysooppaan sekä kuvaukset sanaopista, oikeinkirjoitusopista ja lauseopista. Kirja ilmestyi lukuisina uudistettuina laitoksina nimellä *Nykysuomen käsikirja*. Myöhemmin oppiaine teetti Ikolan tuella teoksen ydinosista päivitetyn opiskelijaversioiden, *Nykysuomen oppaan*.

Akateemisen yhteisön aktiivijäsen

Professoriksi tultuaan Osmo Ikola elvytti Suomen Kielen Seuran, joka Ravilan kaudella oli päässyt uinahtamaan. Vuonna 1959 perustettiin oma vuosikirja *Sananjalka*. Seuran toiminnassa pidettiin oppiaineiden rajat matalina, joten *Sananjalassa* on alusta asti ollut myös perinnetieteitä ja kirjallisuutta käsitteleviä artikkeleja. Ikola toimi seuran esimiehenä vuoteen 1970 asti ja *Sananjalan* päätoimittajana vuoteen 1988.

Toinen tieteellinen seura, joka on ollut erityisen lähellä Ikolan sydäntä, on vuonna 1936 perustettu Porthan-seura, joka on julkaissut kaikki Porthanin teokset yhtenäisenä sarjana. Ikola toimi Porthan-seuran esimiehenä 1972–1990. Suomalaisen Tiedeakatemian jäseneksi hänet kutsuttiin vuonna 1965. Tiedeakatemian hallituksen jäsenenä hän toimi 1982–1988, josta osan aikaa esimiehenä. Erilaisten valtuuskuntien, neuvottelukuntien, hallitusten ja hallintoneuvostojen jäsenyyksiä on tässä mahdotonta luetella. Opiskelijoihin Ikola on pitänyt yhteyttä toimimalla Satakuntalais-Hämäläisen Osakunnan inspehtorina vuosina 1957–1962.

Hallintomies ja organisaattori

Osmo Ikola on tehnyt mittavan uran myös hallintomiehenä. Vuonna 1920 perustetussa Turun Suomalaisessa Yliopistossa oppiaine kaikkineen oli yhden ainoan professorin vastuulla. Oppiaine kasvoi laitokseksi vasta Ikolan professorikaudella. Vuonna 1955 perustettiin apulaisprofessori ja sen jälkeen nopeaan tahtiin joukko uusia virkoja ja toimia. Vuonna 1955 oppiaine muuttui suomen kielen ja fonetiikan laitokseksi, joka vuonna 1958 jaettiin kahtia. Suomalais-ugrilainen kielentutkimus itsenäistyi vuonna 1962. Ikolan professorikaudella oppiaine sai myös upeat tilat. Vuoden 1968 lopussa valmistui Fennicum, johon koottiin suomen kieltä ja suomalaista kulttuuria edustavat oppiaineet.

Professorin tehtävänsä ohella Ikola toimi humanistisen tiedekunnan dekaanina vuosina 1954–1957 ja 1965–1966. Suomen kielen laitoksen esimies hän oli vuoteen 1975 asti, jolloin yliopiston valtiollistamisen yhteydessä aiemmin eronneet laitokset koottiin suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitokseksi. Vuosina

1970–1975 Ikola työskenteli yliopiston vararehtorina, ja vuonna 1975 hänestä tuli rehtori. Tästä tehtävästä hän jäi eläkkeelle vuonna 1981.

Ikolan rehtorikauden kruunasi viides kansainvälinen fennougristikongressi Turussa vuonna 1980. Ikola oli kongressin presidentti ja järjestelytoimikunnan puheenjohtaja. Mukana oli noin 800 osanottajaa 24 maasta. Kongressi onnistui erinomaisesti, ja myös kahdeksanosainen julkaisusarja valmistui ennätysajassa.

Isäntä omassa talossaan

Osmo Ikola oli päällikkö, joka johti joukkojaan edestä. Hän oli esikuvallisen ahkera ja aikaansaava, mutta hän osasi myös delegoida luottaen siihen, että muutkin tekevät osuutensa. Hän puhui, kun oli asiaa, aina rauhallisesti ja harkitusti. Fennicumin vanhoina hyvinä aikoina juotiin joka päivä yhteistä päiväkahvia kellarikerroksen kahvihuoneessa. Pöydän päässä istui Osmo Ikola hyväntahtoisesti hymyillen. Assistentit nakersivat eväsleipiään, Ikolalla oli yleensä mukanaan kaksi murokeksiä lautasliinaan kiedottuna. Tunnelma oli niin kodikas kuin se työpaikalla vain voi olla.

Vahvaa symboliikkaa voi nähdä siinä, että juuri Osmo Ikolan kuoleman aikoihin Turun yliopisto päätti luopua Fennicum-rakennuksesta. Peruskorjauksesta ja remonteista huolimatta taloa ei enää saatu käyttökuntoon. Fennicumin ja Osmo Ikolan aika on päättynyt, mutta Ikolan tieteellinen perintö elää niin kauan kuin suomen kieltä tutkitaan.